

Kötőjelek

BEVEZETÉS Nyelvünkben a szókapcsolatok írásmódjában mindig az egyszerűsítésre törekszünk: a különírás a legegyszerűbb írásforma, ennél jelöltebb a teljes egybeírás, a kötőjelek használata már bonyolultabb, a nagyköötőjeles írásmód pedig a legerőteljesebb jelöltségű. Írásgyakorlatunkban a kötőjelek minden szövegformában előfordulnak, jelentésük, szerepük többirányú, alkalmazásukat a helyesírási szabályok (AkH.¹¹) határozzák meg. A szabályok sokrétűek, ezeket a 262. és a 263. szabálypont mutatja be több alpontban a szerepük szerint tárgyalva a kis- és a nagyköötőjelet, minden esetben megjelölve azokat a szabálypontokat, ahol az adott jelenségek megtalálhatók a szabályzatban. Mindez talán kevéssé köztudott, ez is magyarázhatja, hogy az orvosi-biológiai irodalomban a kötőjeles szókapcsolatok írása és utótagjaik kapcsolása sok bizonytalanságot okoz, írásmódjuk még egy-egy folyóiraton, sőt cikken belül is különbözhet. Egységesebb alkalmazásuk és írásuk szabályainak könnyebb elsajátítása végett célszerű a kötőjeleket csoportosítani.

A magyar helyesírás megkülönböztet kötőjelet és nagyköötőjelet. Mindkettőt az úgynevezett szavak és szórészek közötti írásjelként tartjuk számon. A kötőjel (diviz) az előtte és utána lévő betűkhöz vagy számokhoz mindig közvetlenül, szóköz nélkül tapad. A nagyköötőjel hossza a kötőjel kétszerese, a gondolatjelével azonos, és ugyancsak többnyire közvetlenül illeszkedik a mellette lévő betűkhöz vagy számokhoz. A gondolatjelet mindig szóközzel írjuk. A kötőjelet kiskötőjelnél is szokás nevezni, hogy megkülönböztessék a nagyköötőjeltől, leginkább mégis egyszerűen kötőjelnél mondjuk.

KÖTŐJELEK A kötőjelek feladata sokféle, ez alapján négy csoportot tudunk megkülönböztetni:

- mellérendelő kötőjelek,
- tagoló kötőjelek,
- szerkezeti kötőjelek,
- toldalékoló, elválasztó kötőjelek.

Mindegyik kötőjelforma a szavak valamilyen egységét fejezi ki, az alkalmi mellérendelő kötőjelek azonban lazább szerkezeti egységet jelölnek.

MELLÉRENDELŐ KÖTŐJELEK A mellérendelő kötőjelek az egymással valamilyen állandó vagy alkalmi mellérendelő viszonyban összekapcsolódó szó- és számtársulások, szóösszetételek kötőjelei. A mellérendelő viszony alapvetően két szó

között létrejövő jelentésbeli (vagyis nem nyelvtani) kapcsolat, amely lehet állandó (mellérendelő összetett szavak) vagy alkalmi, ez utóbbi esetben a két szó nem válik összetétellé, mellérendelő szószervezetet alkot. (Természetesen mellérendelő viszony létrejön tagmondatok és a szöveg mondatai között is.) A mellérendelő kötőjelek a következők.

AZ ISMÉTLÉSES MELLÉRENDELÉSEK

- Szóismétlések (a változatlan és a módosított [egyik tagja már nem él] formájú szó- vagy szótókezőzödések) [tövisméltés] keletkező összetételek (*ki-ki, alig-alig, néha-néha, csupa-csupacsupa; réges-rég, nőttön-nő, telis-tele, végestelen-végig, körös-körül*).
- Igekötő-isméltés (*vissza-visszanéz, fel-felmerül, félre-félrehúzás*).

A VALÓDI MELLÉRENDELŐ ÖSSZETETT SZAVAK

- Azok az összetett szavak, amelyek két szó összekapcsolódásából jönnek létre, köztük mellérendelő viszony van, a két tag együttesen mást jelent, mint külön-külön, ám mindkét tagja felvehet toldalékat (toldalékolási próba), vagy eleve a két tag csak toldalékos formában él mellérendeléseként (*több-kevesebb, többé-kevésbé, sült-főz, sütnék-főznek, sütés-főzés, testi-lelki, orrán-száján, ízig-vérig, apraja-nagyja, búja-baja, csurran-cseppen, éjjel-nappal*). Ide tartoznak a nem vagy csak az utótagon toldalékolható valódi mellérendelések, ezek voltaképpen kivételes írásmódúak az alapszabály tekintetében (*édes-bús, édes-búsan, sakk-matt, sakk-mattot, rabló-pandúrt, klasszika-filológus, sík-domború [lencse]*); ezek többtagúak is lehetnek (*piros-fehér-zöld, piros-fehér-zöldet; fül-orr-gégészeti osztály, fül-orr-gégészet*).
- Az álikerszók, amelyek valódi összetételek, annyiban hasonlítanak az ikerszókra, hogy a tagok alaki felépítésük szerint az úgynevezett indukciós ikerítéshez hasonlóak (azaz mintha az egyik tag a másik alaki változata lenne) (*csapot-papot, szánom-bánom, dül-fül, nyalni-falni*).

AZ ALKALMI MELLÉRENDELÉSEK

- Két, általában azonos szerepű toldalékkal ellátott szó alkalmi mellérendelő egységét kifejezhetjük kötőjellel, a kötőjelnél itt teljesen azonos szerepe van a kötőszóval, ezek a szókapcsolatok nem szótári egységek, elsősorban melléknévi alakulatok (*biológiai-kémiai, régészeti-néprajzi, klinikai-patológiai*, sőt: *alany-állítmányi*).

- Olyan alkalmi mellérendelő összetételek is létrejönnek, amelyek két főnév alkalmi kapcsolatából keletkeznek, ugyancsak nem szótári tételek, és mint alkalmi mellérendelő formák beleilleszkednek egy alárendelő viszonyba, ez az úgynevezett 3. mozgós szabály (*kajak-kenu verseny; fény-árny játék; könyv vétel-eladás; élet-halál harc; nap-éj egyenlőség; orvos-beteg párbeszéd; költség-haszon elemzés; vér-nyirok ér; sejt-vírus DNS; BRCA gén-fehérje, fény elnyelés-visszaverődés*).
- A fentiekkel szoros összefüggésben vannak, ám a számok különleges jellege miatt külön csoportba soroljuk, a vagy-lagosság kifejezését a számok között (6-7 darab, nyolc-tíz napra, 3-4. évfolyam, második-harmadik osztályban).

AZ IKERSZÓK

- Jóllehet az ikerszók nem összetételek, hiszen nem két szó összekapcsolódásával jönnek létre, hanem egyfajta játékos szóalkotással, azaz teljesen eltérő nyelvtani művelet eredményei, a helyesírás szerint mégis ebbe a kötőjelcsoportba sorolhatók. Ezek a laza szerkezetű (a tagok külön-külön kaphatnak toldalékot) ikerszók (*irul-pirul, hébe-hóba, immel-ámmal*), a tulajdonnévi ikerszók (*Anna-Panna, Anna-Pannát*) és a toldalékkal nem vagy csak kivételesen ellátható ikerszók, ezek főként a párhuzamos ikeresítések (*csíhi-puhi, csíhi-puhit, piff-puff*).

A BETŪVEL ÍRT SZÁMOK

- A betűvel írt, kétezren felüli számok tagolásának kötőjele is ebbe a csoportba tartozik; az alapvető helyesírási szabály szerint a kétezren felüli, betűvel írt számokat a matematikai tagolásnak megfelelően kötőjelezzük (*kétezer-öttszáz, kétmillió-öttszázharmincnyégyezer, háromszázhatvanöt*).

A mellérendelő formákat a legjellegzetesebb tulajdonságok alapján csoportosítottuk, a csoportok határai nem élesek, számtalan átmenetet tartalmaznak. A kötőjeles mellérendelések kétféleképpen lépnek szerkezetbe: ha a mellérendelő összetétel melléknévi értékű, akkor jelzői helyzetbe kerül, így a jelzett szó teljesen természetes módon különírandó (*klinikai-patológiai eset*), ha azonban főnév, akkor a harmadik mozgós szabály értelmében az utótag vagy ritkábban előtag a szerkezeten belüli alárendelő viszony ellenére is ugyancsak különírandó (*kutya-macska barátság*).

TAGOLÓ KÖTŐJELEK (AZ ALÁRENDELŐ ÖSSZETETT SZAVAK KÖTŐJELEI) Tagoló kötőjelnek azokat a kötőjeleket nevezhetjük, amelyek az egybe nem írható, alárendelő összetett szavak rögzítésében vesznek részt. Ezek a következők:

A SZÓTAGSZÁMLÁLÁSI (6 : 3-AS) SZABÁLY SZERINT TAGOLÓ KÖTŐJELEK

- Az alárendelő összetett szavakat egybeírjuk, kivéve a hat szótagnál hosszabb és a három vagy több szóösszetételei tagból álló összetételeket, amelyeket a könnyebb olvashatóság kedvéért kötőjellel tagolunk a két fő összetételei tag

határán (*anyagcsere-vizsgálat* – három szóösszetételei elem [*anyag + csere + vizsgálat*] és hét szótag [*a-nyag-cse-re-vizs-gá-lat*]).

AZ ELSŐ ÉS MÁSODIK MOZGÓSZABÁLY ALAPJÁN KELETKEZETT KÖTŐJELEK

- Az első mozgós szabály: ha a szótagszámlálás szabályai (az ún. 6 : 3-as szabály) miatt kötőjellel már tagolt szóhoz újabb szóösszetételei vagy képzőszerű utótagot csatolunk, az első kötőjelet kihagyjuk, az eredetileg kötőjellel írt szót egybeírjuk, és az utótagot kapcsoljuk kötőjellel. Két kötőjel ugyanis egy alárendelő összetett közszóban hagyományosan nem lehet (*anyagcsere-vizsgálat + kérés* → *anyagcserevizsgálat-kérés*). A további utótagokat is kötőjellel kapcsoljuk, miközben a szerkezet ismét elmozdul (*tumornekrózis-faktor + vizsgálat* → *tumornekrózisfaktorvizsgálat-kérés*).
- A második mozgós szabály: ha egy alkalmi jelzős szószerekezethez olyan szóösszetételei vagy képzőszerű utótag járul, amely a jelzős szerkezet egészére vonatkozik, az eredetileg különírt jelzős szókapcsolatot egybeírjuk, és az utótagot kötőjellel kapcsoljuk, függetlenül a szótagok számától (*keringő vérsejt + vizsgálat* → *keringővérsejt-vizsgálat*). A további utótagokat is kötőjellel társítjuk, miközben a szerkezet ismét elmozdul (*keringővérsejt-vizsgálat + kérés* → *keringővérsejtvizsgálat-kérés*).

RÖVIDÍTÉST VAGY MOZAIKSZÓT TARTALMAZÓ SZÓÖSSZETÉTELEK KÖTŐJELEI

- Az orvosi-biológiai írásgyakorlatban gyakori, hogy valamely szó betűszóval, illetőleg két betűszó lép egymással nyelvtani viszonyba, és alkot összetételt. Ezek társítása csak kötőjellel lehetséges, akkor is, ha tartozékként betűt/számot/magyarázót hordoznak, vagy önmagukban is kötőjelesek (*HPV-DNS, HPV16-DNS, BRCA1-mRNS, sejt-DNS, pN1(mi)-esetek, LSIL-kenet, ASC-US-sejt, tbc-oltás, tud.-történet*). Utótagokat az efféle szóösszetételekhez csak kötőjellel kapcsolhatunk (*HPV18-DNS + vizsgálat* → *HPV18-DNS-vizsgálat*).

Ha a jelzővel ellátott betűszó kap összetételei utótagot, akkor az egyszerűbb, átláthatóbb íráskép miatt nem alkalmazzuk a második mozgós szabályt, azaz nem kötőjelezzük meg a jelzőt és a jelzett szót, valamint az utótagot sem, hanem a teljes különírással élünk (*hibás DNS + minta* → *hibás DNS minta*, a *hibás DNS-minta* esetében ugyanis a jelző az utótagra, azaz a mintára vonatkozik).

HÁROM AZONOS MÁSSALHANGZÓT AZ ÖSSZETÉTELI HATÁRON SZÉTVALASZTÓ KÖTŐJEL

- A magyar helyesírásban alapvető hagyomány, hogy három azonos mássalhangzót nem írunk le egymás mellé, összetételei határon viszont találkozhat három egyforma mássalhangzó, és mivel ilyenkor egyszerűsíteni nem lehet, a kötőjeles tagolás a megoldás (*sakk-kör, expressz-szerű*); ezek újabb utótagjait is kötőjellel kapcsoljuk (*sakk-kör*

+ szervezés → sakk-kör-szervezés); hasonló helyzet a második mozgószabály alkalmazásakor is előállhat (*barokk korszak + elemzés → barokk-korszak-elemzés*).

NÉMA BETŰRE VAGY A MAGYARBAN SZOKATLAN BETŰ-EGYÜTTESRE VÉGZŐDŐ IDEGEN ÖSSZETÉTELEK UTÓTAGJÁT KAPCSOLÓ KÖTŐJELEK

- Ha egy idegen szó néma betűre vagy a magyarban szokatlan betűegyüttesre végződik, az utótagot kötőjellel kapcsoljuk (*stroke-betegség, curettage-kanál*); és a további utótagot is kötőjellel fűzzük (*stroke-betegség + kezelés → stroke-betegség-kezelés*).

A TULAJDONNÉV ÉS KÖZNÉV ÖSSZETÉTELÉNEK KÖTŐJELEI

- A tulajdonnevek nyelvi egységes rendszert alkotnak, ez írásmódjukon is látszik, hiszen a névkezdetet külön jelöljük (nagybetű), és többféle módon, de minden névformánál fontos a névterjedelem írásképi jelölése is. Így ha összetételbe kerülnek, az alapalak állandóságának megőrzése ekkor is fontos szempont, ezért a hozzájuk kapcsolódó közneveket kötőjellel fűzzük (esetenként a különírás is lehet megoldás) (*Semmelweis-emléktábla, Brencsán-szótár, Brencsán János-féle, Semmelweis Ignác-díj*); a további utótagot is kötőjellel kapcsoljuk (*Semmelweis-díj + átadás → Semmelweis-díj-átadás*).

AZ AZONOS UTÓTAGÚ VAGY ELŐTAGÚ ALÁRENDELŐ ÖSSZETÉTELEK ÖSSZEVONÁSA

- Ha két vagy több egymás után következő alárendelő összetett szónak azonos az előtagja vagy az utótagja, rendszerint csak az első vagy az utolsó összetételt írjuk ki teljes egészében, az elhagyott közös utó- vagy előtagra pedig a kötőjel utal (*csípő- és sarokfájdalom, térdhajlítás és -nyújtás, HPV- és AFP-gén, HPV- és AFP-gén-vizsgálat*).

A SZOKATLAN ALKALMI ÖSSZETÉTELEK, FŐLEG A SZÉPIRODALOM NYELVÉBEN

- A mindennapi írásgyakorlatot nem érinti, ám meg kell említeni a szépirodalom nyelvhasználatában előforduló egyedi összetételekben használatos kötőjelet (*rőzse-dalok, bogáncs-szívem*).

A tagoló kötőjelek tehát kétfélék. Azokban az alárendelő összetételekben, amelyekben a kötőjel elmozdítható (az első és a második mozgószabályos szerkezetek), az utótag kötőjeles kapcsolásakor az eredeti szó szerkezet elmozdul. A többi szerkezetben a kötőjel mozdíthatatlan.

SZERKEZETI KÖTŐJELEK Szerkezeti kötőjelenek valamely fogalom, megnevezés, név részét képező kötőjeleket nevezhetjük, amelyek az ilyen fogalmak, nevek bonthatatlan egységének a jelei.

TARTOZÉKBETŰ(KE)T, -SZÁMO(KA)T ÉS -MAGYARÁZÓT TARTALMAZÓ SZAKKIFEJEZÉSEK, SZAKELNEVEZÉSEK

- A tartozékelemeket a közszavakhoz kötőjellel kapcsoljuk, és az ezekhez járuló összetételei tagokat is kötőjellel

fűzzük a szerkezethez (*C-vitamin, hepatitis-B, Y-kromoszóma, AB-vércsoport, B₁₂-vitamin, E6-fehérje*; továbbá: *A-vitamin + hiány → A-vitamin-hiány, hepatitis-B + fertőzés → hepatitis-B-fertőzés, X-kromoszóma + rendellenesség → X-kromoszóma-rendellenesség, E6-fehérje + képződés → E6-fehérje-képződés*).

KÉMIAI NEVEK, KÉPLETEK KÖTŐJELEI

- A kémiai nevek, szakszavak mozdíthatatlan kötőjeleket a szakmaiság határozza meg (*szén-monoxid, cink-aluminát, 3-acetil-4-formil-2-metil-1-pirrol-ecetsav*); ezekhez a kifejezésekhez az utótagokat is kötőjellel kapcsoljuk (*szén-monoxid + mérgezés → szén-monoxid-mérgezés, 3-acetil-4-formil-2-metil-1-pirrol-ecetsav + meghatározás → 3-acetil-4-formil-2-metil-1-pirrol-ecetsav-meghatározás*).

KÉTELEMŰ CSALÁDNEVEK

- Kötőjellel összekapcsolt kételemű családneveinket a hagyomány őrzi, valamint a 2004-es családjogi törvény értelmében a házasságkötéskor lehetőség nyílt a két családnev összekapcsolására, és ezt a törvény kötőjellel írja elő (*Konkoly-Thege, Szent-Györgyi Albert, Polgár-Laczkó Viktória*).

A FÖLDRAJZI NEVEK

- A földrajzi neveknek a kötőjeles írásmód rendszerint csak bizonyos fajtáját jelöli, nevezetesen a természetföldrajzi neveket, valamint két helységnév vagy megyenév állandó kapcsolatát (*János-hegy, Velencei-tó, Holt-Tisza, Zugló-Alsórákos, Észak-Európa, Kál-Kápolna, Hajdú-Bihar megye*).

AZ IDEGEN SZERKEZETEKBE ELŐFORDULÓ KÖTŐJELEK

- Az idegen szavak, szerkezetek kötőjeles írásmódját abban a formában tartjuk meg, ahogyan azok az eredeti nyelvben szerepelnek (*feed-back, follow-up, e-mail*); az ilyen alakulatoktól az utótagot különírjuk (*follow-up + vizsgálat → follow-up vizsgálat, e-mail + küldés → e-mail küldés*).

A szerkezeti kötőjelek jellemzője tehát, hogy nem mellé- vagy alárendelő összetételeket kapcsolnak vagy tagolnak, hanem sajátosságosan szakszavak, nevek mozdíthatatlan kötőjelei, avagy idegen elemek, illetőleg a tartozékelemek kapcsolódását szolgálják.

TOLDALÉKOLÓ, ELVÁLASZTÓ KÖTŐJELEK Ezek a toldalékok illesztésére, illetőleg a szavak elválasztására szolgáló kötőjelek. A következők léteznek:

- A hosszú mássalhangzóra végződő tulajdonnevek és az azonos mássalhangzóval kezdődő toldalékok közötti kötőjel (*Tallinn-nál, Thomas Mann-nal, Papp-pal, Bükk-kel*).
- Rövidítések és betűszók toldalékainak a kötőjelei (*oszt.-on, cm-rel, az MTA-nak, DNS-sel, AFP-vel*).
- A néma betűre vagy a magyarban szokatlan betűegyüttesre végződő idegen szavak toldalékolására használt kötőjelek (*stroke-ot, curettage-t, microarray-vel*).

- Számok és a számokhoz kapcsolódó jelek toldalékolásának a kötőjelei (5-öt, 10-éig, 10.35-kor, 15-e, 1999-ben, 10%-ban, 90-kal).
- A sorvégi elválasztás kötőjele.

Valójában egyik csoportba sem sorolható be az *-e* kérdőszócskát (szaknyelven kérdőpartikulát) az állítmányi szerepű szóhoz kapcsoló kötőjel (*megfelel-e?*), ugyanis a kérdőszócška nem toldalék, nem alkot mellé- vagy alárendelő összetételt az állítmányi szerepű szóval, és nem is tartozik a szerkezeti csoporthoz sem.

NAGYKÖTŐJELEK A nagyköötőjelek írása meglehetősen sok nehézséget vet fel. Egyrészt erős jelöltségű írásjel, nagyon különös helyzetekben alkalmazzuk, másrészt nem kellően ismert az írásgyakorlatban. Az alábbiakban összefoglaljuk a használati szabályait. Alkalmazásuk szerint öt csoportot különböztethetünk meg. (Ehhez lásd még Ludányi 2008, 2010; Grétsy 2003.)

- Két vagy több nép (nyelv) nevének alkalmi kapcsolatát jelölő nagyköötőjel (*angol–magyar, holland–franciás*); a népnevek állandó kapcsolatát a kiskötőjel (mellérendelő kötőjel) jelöli (*Német–római Császárság* [állandó kapcsolat], de: *Magyar–Olasz Nőgyógyász Társaság*).
- A szakpárok alkalmi kapcsolatára utaló nagyköötőjel (*orvos–biológia szakon* [alkalmi kapcsolat]; *ének–zene–magyar szak* [az *ének–zene* mellérendelő összetett szó, vagyis állandó kapcsolat, amelyhez a *magyar* alkalmilag társul]).
- Két vagy több tulajdonnév alkalmi kapcsolatát kifejező nagyköötőjel; ezek további utótagjait kiskötőjellel társítjuk (*Czuczor–Fogarasi–szótár* [Czuczor Gergely- és Fogarasi János-féle szótár], *Nagy–Szabó* [szerkesztők], *Schönlein–Henoch–purpura*, *Michelson–Lynch–szindróma*, *Schlatter–Osgood-féle megbetegedés*, *Debrecen–Ferencváros–mérkőzés* [a Debrecen és a Ferencváros közti mérkőzés], *Budapest–Pécs-gyorsvonat*, *Budapest–Pécs* [Budapesttől Pécsig, Budapest és Pécs közötti távolság], *budapest–pécsi*).
- A *közt*-viszonyt kifejező orvosi-biológiai szakszavak alkalmi (mellérendelő) kapcsolatának nagyköötőjele; utótagjaikat különírjuk (*vér–agy gát* [a vérkeringés és az agy közötti gát], *ideg–izom átmenet* [a idegvégződés és az izombeidegzés közötti ideginger-átkapcsolás]). Mindenképpen megjegyzendő, hogy ez az írásmód a jelenleg érvényben lévő helyesírási szabályzatban nem szerepel, sőt eszerint hivatalosan nem is alkalmazható. Ám a készülő új kiadás már megengedőbb a szaknyelvek vonatkozásában, ezért vettük fel a nagyköötőjeles írásmódok közé.
- A valamettől valameddig viszonyt (térben, időben és átvitt értelemben) érzékeltető nagyköötőjel; a számjegyekkel vagy betűvel írt számoknál is nagyköötőjelet írunk, ha a valamittől valameddig viszonyt pontosan határozzuk meg (11.00–11.45 [az előadás pontosan 11 órától 11 óra 45 percig tart, nem hozzátétőlegesen 11.00 és 11.45 között], 112–113. oldalon [csak a 112. oldal elejétől a 113. oldal

végéig terjed], *második–harmadik évfolyamban*, *második–harmadikban*, *másodikban–harmadikban* [kizárólag a második és a harmadik évfolyamban, a második évfolyam elejétől a harmadik évfolyam végéig, a többiben nem]).

MEGJEGYZÉSEK

A nagyköötőjelek gyakorlati jelentősége az alkalmi kapcsolat érzékeltetése, a pontos *tól–ig* és a szakszavak *közt*-viszonyának a kifejezése. Ezek némileg átfedik egymást.

- A nagyköötőjellel kapcsolt személynevek külön személyeket jelölnek (az összetett vezetékneveket kiskötőjellel kapcsoljuk, hiszen az állandó kapcsolat: *Szent-Györgyi Albert* – egy személy). Jól érzékelteti az állandó és alkalmi kapcsolat jelölését a *Szent-Györgyi–Krebs-ciklus*. Hasonlóan megkülönböztető a népek neveinek (*Német–római Császárság* [név, állandó kapcsolat], *német–római párbeszéd* [alkalmi kapcsolat]) és a szakpárok (*ének–zene–magyar szak*) írásánál is.
- A *Budapest–Pécs-távolság* (Budapest és a Pécs közti távolság) példa nemcsak alkalmi kapcsolatnak, hanem a valamitől valameddig (Budapesttől Pécsig) pontos viszony kifejezése is. Az ilyen szerkezet így a *közt/között* vagy *közti* névutós alakulatnak felel meg. Ugyanígy a nagyköötőjellel társított számok (14–18. oldalon, hatodik–hetedikben) alkalmi társulása szintén pontos *tól–ig* kapcsolatot is érzékeltet.
- A *közt/között/közti* és a pontos *tól–ig* viszony kifejezése tükröződik az orvosi-biológiai szakszavak *közt*-viszonyt jelölő alkalmi (mellérendelő) szókapcsolatában is (*hüvely–végbél távolság* – a hüvely és a végbél közötti pontos távolság).

ÖSSZEZÉS Bizonytalanság és következtetlenség a kötőjeles szerkezetek és ezek utótagjainak írásánál az orvosi irodalomban mindennapos, ám a sajtóban és a köznyelv más területein sem kivételes, talán a vonatkozó helyesírási szabályok sokrétű volta miatt is. A szerkezetek írásszabályok a kötőjelek csoportosításával viszonylag egyszerűen megfogalmazhatók a következők szerint.

A *mellérendelő kötőjeles* szerkezetek, azaz az egymással egyenértékű szakkifejezések, közsavak társítására használt főnévi szókapcsolatok utótagjait mindig különírjuk, függetlenül attól, hogy közéjük kis- vagy nagyköötőjelet teszünk, illetőleg, hogy azokat teljesen kiírva vagy rövidítve (rövidítés, mozaikszavak formájában) jelöljük. A további utótagokat is szóközzel csatoljuk. Ha melléknevek mellérendelő kapcsolatáról van szó, akkor nyilván a jelzős szerkezetek írásmódjának megfelelő írásmóddal élünk (*orvosi-biológiai szakirodalom*).

Ezzel ellentétben a *tagoló* és *szerkezeti kötőjeles* szavak utótagjait, egyetlen kivétellel, mindig kötőjellel társítjuk, sőt a további utótagokat is kötőjellel kapcsoljuk. A kivételt a kötőjelet tartalmazó idegen- (forrásnyelv szerint írt) szavak utótagjai jelentik, amelyeket különírunk. A *toldalékoló* és *elválasztó kötőjelek* írása nem okoz nehézséget.

A nagyköötjeles szerkezetek mind alkalmi kapcsolatok, ezek a kötőjelek tehát alkalmi kötőjelek. A tulajdonnevek esetében az utótagokat kiskötőjellel társítjuk, a melléknévi jelzőknél az írásszabály nyilvánvaló.

A kötőjelek alkalmazásával sokszor nehézkes, hosszú, olykor bonyolult formák keletkeznek, kiváltképp például a molekulák neveinek írásánál. Ilyenkor célszerű szerkezetes megoldással élni.

IRODALOM

A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

Bősze Péter – Laczkó Krisztina 2009. Helyesírási megfontolások az orvosi nyelvben. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve.* Medicina Kiadó, Budapest, 325–392.

Grétsy Zsombor 2003. Stílus és helyesírás nyelvünkben, illetve az orvosi szaknyelvben. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 27–33.

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás.* Osiris Kiadó, Budapest.

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2008. *Helyesírási tanácsadó.* Osiris Kiadó, Budapest.

Ludányi Zsófia 2008. Kötőjel vagy nagyköötjel? *Magyar Orvosi Nyelv* 8/2: 64–68.

Ludányi Zsófia 2010. A mozgósabályokról. *Magyar Nyelvőr* 136: 21–31.

HELYESÍRÁSI EMLÉKEZTETŐ

mellérendelő összetett szavak | keletkezhetnek a mellérendelő szavak szoros kapcsolatából, amikor az összetett szó jelentése már más, mint a tagjaié külön-külön (valódi mellérendelő összetett szavak) (*éjjel-nappal* [mindig], *aprajana-gyija* [mindenki]), és kialakulhatnak szavak vagy szótövek ismétlődésével is (ismétléses mellérendelő összetételek):

- a) A valódi mellérendelő szóösszetételek önálló jelentésű szavak kapcsolódásai. Ha tagjaik még külön-külön toldalékolhatók (toldalékolási próba), vagy eleve csak toldalékolt formában alakulhatnak összetétellé, az ilyeneket kötőjellel kapcsoljuk (*több-kevesebb* siker; *többé-kevésbé* jól műtött; *ide-oda* kapkodott; *orrán-száján* vérzett; *kérő-esdeklő* szavakkal beszélt). Ezek egyszerű kötőszavas szerkezetekké nem alakíthatók át, mert az összetétel jelentése már más, mint a tagoké külön-külön (az *orrán-száján* vérzett azt jelenti, hogy mindenütt vérzett és nem azt, hogy az orrán és a száján vérzett).

Ha a valódi mellérendelő összetételek már teljesen összeforrak, és csak az utótagon toldalékolhatók, az egybeírást kell alkalmazni (*rúgkapál* [jelentése más, mint a *rúg* és a *kapál* szavaknak], *rúgkapált* [a második tagon toldalékolt], *búbánat*, *búbánatos*; *búskomor*, *búskomorság* [depresszió]; *szerteséjjel* [egyik tagján sem toldalékolható]).

Előfordulnak azonban csak az utótagon vagy egyáltalán nem toldalékolható kötőjeles valódi mellérendelő összetételek is (*édes-bús*, *édes-búsan*, *sakk-matt*, *sakk-mattot*, *sík-domború* lencse); ezek többtagúak is lehetnek (*piros-fehér-zöld*, *piros-fehér-zöldet*; *fül-orr-gégészeti osztály*, *fül-orr-gégészeten*). Az ilyenek tehát kivételes írásmódúak. A kötőjellel és az egybeírható valódi mellérendelések nem mindig különböznek el élesen, ezért írásuk is bizonytalan lehet, nemegyszer csak a szótárakra hagyatkozhatunk.

A valódi mellérendelő összetétel sajátosság formája az → álikerszó.

- b) Az ismétléses összetett mellérendeléseknek két formája van: ismétlődhet az egész szó vagy csak a szavak töve.

A szóismétlések tagjai egyformák, ezeket kötőjellel társítjuk (*néha-néha*, *csupa-csupa*). Kifejezhetnek nyomatékosítást (*csupa-csupa-csupa* jót; *nagyon-nagyon* szeret). A szóismétlés jellemzően jelentésmódosulást is hordozhat (*már-már* [majdnem]; *egy-egy* [néhány]). Az egybeírás kivételes, az ilyenek jószerivel csak a → mondatszók között található. Előfordul alkalmi mellérendelő szóismétlés is, ennek jelentése más, mint az ismétléses szóösszetételé, ezek tehát szó szerkezetek (ne sietted a szülést, csak *lassan*, *lassan* haladjon a baba át a szülőcsatornán; *lassan-lassan* megértem [már majdnem értem]).

A töismétléses összetételek egyik tagja csak az ismétléses szóösszetételben létezik, önállóan már nem. Írásmódjuk a kötőjelezés (*telis-tele*, *nőttön-nő*), de egy-egy kivétel akad (*körkörös*, *túlontúl*, *hetedhét*). Nem sorolhatók ide, csak hasonló az egyazon szónak más-más toldalékkal ellátott ismétlései, amelyeket különírunk (*szemtől szembe*, *jobbnál jobb*). Ugyanígy különírjuk az ismétléses → névutós szó szerkezeteket is (*nap nap* után, *fej fej* mellett).